

Наталія ДОБРЯНСЬКА,

завідувач аспірантури, докторантури
Таврійського національного університету імені
В. І. Вернадського, кандидат юридичних наук,
доцент;

Максим ФЕДОРЕНКО,

аспірант Навчально-наукового гуманітарного
інституту Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського

ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ І СОЦІАЛЬНИХ ОСНОВ ДЕРЖАВНОЇ (ПУБЛІЧНОЇ) СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ В IX–XV СТ.

На сьогодні, коли Україна понад пів року героїчно обороняється від військової агресії рф, Польща залишається одним із найбільш відданих і жертвних союзників нашої держави. Очевидно, що відродження України після перемоги і вступ нашої держави до ЄС може спиратись на позитивний досвід Речі Посполитої в відродженні й модернізації її державності в XX ст., а також у творенні цивільної служби. Тим більше, зважаючи на спорідненість витоків формування правових і соціальних основ державної служби в Україні та Польщі до утвердження козацтва та укладення в XVI ст. Люблінської унії.

Становлення правових і соціальних основ формування державної (публічної) служби в Україні та Польщі виникає з утвердженням їх національної державності. Як писав свого часу М. Загосін, *«Найбільш повний розвиток кола осіб службових знаходимо ми уже в державі. Тут, як їх кількість, так і роди їх діяльності, значно примножуються. Поряд з іншими класами населення, виокремлюється особливий клас урядовців, наділених державною владою ...»* [1, с. 7]. Цю тезу підтверджує й майже синхронне утвердження в IX ст. державності з княжою владою в Україні та Польщі.

Обраний нами хронологічний період дослідження витоків становлення державності та державної (публічної, цивільної) служби в Україні та Польщі є тривалим і в його складі можна виокремити щонайменше два окремих періоди, які ми й охарактеризуємо далі.

- *перший період* (IX ст. – XIII ст.) – утвердження системи управління державною службою в Київському та Польському князівствах;

- *другий період* (XIII ст. – XIV ст.) – занепад інститутів державності в Київському князівстві за часів Орди, розвиток Галицько-Волинського князівства і утворення Великого Князівства Литовського, в яких було започаткована феодално-васальну модель управління державною службою.

За часів Київської Русі були періоди як одноосібної та владної монархії зі сталою державною структурою та відпрацьованими механізмами управління (за правління князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого), так і дуумвіратів та тріумвіратів, які незважаючи на

міжусобиці та неузгодженість дій успішно забезпечували подолання зовнішніх загроз. На місцях реалізовували державну владу князівські посадники – сини князя або бояри.

Можемо передбачити, що прототипом перших керівників державної служби були т.з. «службові князі». Досліджуючи це питання В. Сергєєвич понад століття тому писав наступне:

«Не всі князі Рюриковичі були повновладними. Багато із них поступали до повновладних князів в якості служилих людей і складали особливий клас службовців або ж службових князів. ... Існування службових князів породжує чимало запитань. Перший із них полягає в тім, як трапилось, що природжені Рюриковичі перестали бути братами впливових князів і стали їх слугами. Потім ідуть запитання про види служилих князів і їх відношення до повновладних» [2, с. 302].

Із часом і повновладні (великі та удільні), і службові князі вступали у суперечки з боярами щодо методів і форм здійснення своєї влади. Місцеві бояри почали віддавати перевагу вирішенню місцевих справ над загальнодержавними, коли відбулося зміцнення економічної та політичної влади земель, що входили до складу Київської Русі. У цей час централізована князівська влада починає становити небезпеку, що стало, на думку істориків, однією з основних причин початку роздроблення Русі. Разом з тим, феодална роздробленість не призвела до цілковитого розпаду держави, а змінила спосіб її суспільно-політичної організації та здійснення державної влади.

Організація публічної влади і служби у Київському та Польському князівствах мало відрізнялись від подібних інститутів і процесів у Західній Європі. Для порівняння наведемо приклад становлення державних і придворних посад у Священній Римській Імперії за часів розквіту феодалізму. У сер. XIX ст. д-р Г. Аренс у своїй «Юридичній енциклопедії» (1855 р.) писав щодо цього наступне:

«Вищою посадою в Імперії була посада ерцканцлера, яку першопочатково займав один із Рейнських єпископів; надалі вона належала виключно архієпископу Майнцькому. Але службу канцлерства здійснював не він, а призначений ним самим віце-канцлер. Чотири вищі придворні посади, сенешаля, маршала, шенка и камерера з XIII ст. стали постійною приналежністю відомих князівських родів. Але й вони, лише в виключних випадках, особисто здійснювали свою придворну службу; зазвичай вона здійснювалась їх намісником, посада якого також невдовзі стала спадковою» [3, с. 277].

Разом із тим, держави Західної Європи не зазнали таких нищівних руйнувань від моноголо-татарської (татарської, ординської) навали, як слов'янські князівства. Після падіння Києва під навалом татар та завоювання інших слов'янських князівств, за свідченням М. Загоскіна, *«по містам Руським для збору данини і перепису населення розсилалися татарські чиновники; самі ж князі Руські змушені були їздити на поклон до ханів Ординських» [1, с. 164].* Певним «острівцем державності» для українців на той час залишилось хіба що Галицько-Волинське князівство, яке вдало боронилося від татарів, та Велике Князівство Литовське.

У Галицько-Волинському князівстві існувало управління державною службою, коли князь, а з часом і перший серед східних слов'ян король Данило Галицький провів заходи з централізації земель, обмеження впливу бояр, зміцнення кордонів, заснування нових міст та врегулювання зайняття ремеслом, землеробством та торгівлею, а також проводив активну та успішну зовнішню політику. Державна структура князівства була удосконалена, а уособленням реформованої державної (публічної) служби став княжий двір.

Князь міг одноособово вирішувати всі питання державного життя, в тому числі призначати адміністрацію (десятників, сотників та тисячників). Двір князя (як владний інститут) здійснював управління економічними, культурними, релігійними процесами, і для виконання цих функцій налічував близько сотні осіб.

Слід зазначити, що державний апарат Великого Князівства Литовського, у складі якого з 1320 року перебувала й значна частина українських земель, був достатньо специфічним. Як і в Київській Русі, князь управляв державними справами через дружину, до складу якої входила земельна аристократія. Однак, розширення меж князівства та входження ряду нових земель призвело до потреби в модернізації та ускладненні державного апарату.

Дружина трансформувалась у князівський двір, за межі якого державний апарат не виходив протягом XIV століття. Першими посадовцями, які з'явилися в структурі двору були воєводи (військові керівники) та тівунки (управляли волостями), а також канцеляристи (писарі та скарбники). Зі скасуванням удільних князівств та утворенням областей і воєводств, на їх заміну було запроваджено посади старост та воєвод, які виконували не лише військові функції, а згодом засновано посади двірських, маршалків, чашників, хорунжих тощо. Найвищою військовою владою, після князя, був наділений гетьман, якому довірялось керівництво військом під час походу. Зазначені посади були багатofункціональними, тобто одна особа могла одночасно обіймати декілька посад. Для контролю збору податків та організації будівництва та підтримки у належному стані шляхів та укріплень в належному стані в межах областей було запроваджено посади намісників, городничих, каштелянів тощо.

Відзначимо, що утвердження основ публічної служби у руського народу зазнало свого значного розквіту в Великому Князівстві Литовському. Як писали вітчизняні історики В. Антонович і Д. Іловайський, «руська народність переважувала і щодо людності, і щодо кількості земель; а щодо культурних здобутків, то й тут повинна була стати на першому місці в державі та панувати там. І хоча ця держава називалась і надалі великим Литовським князівством, але від кінця XIV ст. вона стала, куди не подивись, великим князівством Руським» [4, с. 118].

Врешті, в кін. XV ст., як писав П. Куліш, *«фрагтом три прекрасних явища обновили все життя Малоросії, то були: Предслав Лянцкоронський, Єфстафій Дашкович і Січ Запорозька»* [5, с. 23]. Йдеться про утвердження козацтва та формування козацької моделі

воєнної служби, що протиставлялась із XVI ст. шляхетській (з пол. *szlachta*, передбачувано з нім *slahta* – «рід»), переважно з службової польської аристократії моделі військово-цивільної служби у Речі Посполитій, остаточно сформованій після Люблінської унії 1569 р. [6].

Список використаних джерел

1. Загоскин Н. Очерки организации и происхождения служилого сословия в допетровской Руси. Казань: В Университ. Типограф., 1875. 223 с.
2. Сергеевич В. Русские юридические древности. Том второй. Вече и Князь. Советники князя. Изд-е второе. С.-Петербург: Типограф. М.М. Стасюлевича, 1900. XII с., 618 с.
3. Аренс Г. Юридическая энциклопедия. Л. 1-22. Философия права, философский обзор истории права и история положительного права у народов Востока, Греков, Римлян, Германцев и других Европейских народов. Пер. с нем. Москва: В типографии А. Семена, 1862. IV, 524 с.
4. Антонович В., Иловайский Д. История Великого Князства Литовского, од найдавніших часов аж до упадку удельной системы в Литовской Руси. В Тернополе: З друкарни И. Павловского, 1887. [4], 207 с.
5. Маркевич Н. Истрия Малороссии. Изд-е книготорг. О.И. Хрусталева. Том первый. Москва: В Типограф. А. Семена при Императ. Медико-Хирург. Академ., 1842. 387 с., X.
6. Федоренко М.В. Утвердження шляхти та козацтва, як предтечі державної служби в Україні та Польщі, з кін. XV ст. – до Люблінської унії 1569 року. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 4 (16). С. 118–134.

УДК 343.4«364»(477)

Vita ІВАЩЕНКО,

професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ТРУДОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Важливе місце в системі прав людини і громадянина займають трудові права. Забезпечення їх дотримання є одним із важливих напрямів діяльності держави. Особливої актуальності вказана проблема набула після введення в Україні воєнного стану у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації, адже в такий період конституційні права і свободи можуть бути тимчасово обмежені. Розглянемо особливості кримінально-правової охорони трудових прав в умовах воєнного стану. Але спочатку коротко зупинимось на питанні правового регулювання таких прав. Адже система організації трудових відносин в умовах воєнного стану була суттєво переглянута.